

FONDAREA PREPOZITURII SAȘILOR CA PROIECT TRANSILVAN AL SFÂNTULUI SCAUN

Șerban Turcuș

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Riassunto: *La politica della Santa Sede di espandere la Cristianità conosce un episodio particolare in Transilvania alla fine del XII-imo secolo: la fondazione della prepositura dei sassoni. I protagonisti della vicenda sono i pontefici Celestino III e Innocenzo III e i re ungheresi Bela III e Andrea II. Si tratta infatti del primo tentativo di offrire una sistemazione istituzionale ai sassoni confluiti in Transilvania a partire dalla seconda metà del XII secolo sia come crociati sia come coloni attirati qui dalle elargizioni presenti in un contesto in cui l'autorità ungherese esercita un'autorità solamente nominale e per niente concreta. Infatti la fondazione della prepositura dei sassoni certifica l'inesistenza di un strenuo contatto dell'autorità centrale con il territorio della prepositura circostanza di cui profitta la Santa Sede per fondare la prepositura, direttamente dipendente da Roma. La prepositura come istituzione significa un'autorità vicariale che esercita il potere amministrativo al nome del vescovo di Roma. Sempre in questo saggio viene discusso il celebre documento del 1191 in cui accanto al problema della prepositura sono elencati i diritti dell'arcivescovato primaziale di Strigonia che è investito come legato nato anche con la sorveglianza a nome della Sede Apostolica della prepositura di Sibiu. Si evidenzia come durante il pontificato di Innocenzo III assistiamo ad un tentativo di appropriazione della prepositura da parte del re ungherese Andrea II, tentativo fallito. Infatti la situazione particolare della Prepositura, immediatamente soggetta, nel contesto ierocratico del XIII secolo, segnerà la vita della comunità dei sassoni ed il suo rapportarsi ad altri enti.*

Parole chiave: Prepositura, Santa Sede, sassoni, Transilvania, regno ungherese

Unul dintre primele documente emise de papa Inocențiu al III-lea (1198-1216), cu referire la evoluțiile politice din regatul maghiar¹ și teritoriile care gravitau în jurul acestuia, se referă, la 15 iunie 1198, așa cum era firesc de altfel, la Transilvania². Este

¹ „As in letters to other countries, a wide spectrum of forms occurs in the Hungarian and Polish correspondence that are typical of the papal chancery: letters in which the Pope takes ecclesiastical institutions into his protection; mandates to secure their various rights; answers to questions directed at the Holy See about common and particular law. Political correspondence was naturally extensive in this period.” Urszula Borkowska, *The Church and Feudal Society in Eastern Society in Eastern Europe*, în *Chiesa e mondo feudale nei secoli X-XII*, Atti della dodicesima Settimana internazionale di studio, Mendola, 24-28 agosto 1992, Miscellanea del Centro di studi medioevali, Volume quattordicesimo, Vita e Pensiero, Milano, 1995, p. 1172.

² Firescul la care ne raportăm nu este determinat de vreo întâietate istorică abstractă a Transilvaniei, ci de circumstanțele istorice ale extensiunii *Christianitas* către răsărit, fenomen anurat de o nesistematică, adeseori nedisciplinată și neplanificată tendință de extensiune spre estul Pannoniei a unei fracțiuni a aristocrației tribale maghiare.

vorba de decizia referitoare la funcționarea canonică a prepoziturii sașilor din Transilvania³ în parametrii stabiliți în perioada 1191-1196.

Colonizarea sașilor a oferit Sfântului Scaun un prilej de manifestare deschisă a propriilor ambiții în acord cu evoluția dreptului canonic⁴. În analiza situației care se derulează odată cu purcederea coloniștilor germani către zonele orientale ale continentului, se cere luarea în evidență a multor factori specifici zonei politice și religioase. Mecanismele colonizării fac parte dintr-un scenariu care în modul cel mai flagrant încalcă viziunea naționalistă a istoriei, trăsătură copios caracterizantă a istoriografiei maghiare și parțial a istoriografiei noastre. Colonizarea are loc într-un context politic și religios care se nutrește dintr-o viziune globală a spațiului, singurele două categorii conceptuale operative fiind *Christianitas* și Imperiul⁵. Este contrară istoriei viziunea îngustă care contractualizează riguros raportul dintre regalitățile epocii și colonizarea germană, fiind vorba în fapt de un flux migrator ce se mișcă într-un cadru vast, coordonat din dispoziția unei autorități nominale ce are recunoaștere la nivelul continentului. Barierele, dacă există în acest vast spațiu, sunt

³ “In the first years of Innocent’s pontificate we find clear evidence for delegated jurisdiction in Hungary that also sheds light on the closing years on the twelfth century. Writing on 15 June 1198 to Bishop Adrian of Transylvania, Innocent confirmed the terms of a settlement worked out by Gregory of Sancto Apostolo, cardinal deacon of Santa Maria in Portico, in 1192, when he was serving as legate in Hungary. From Innocent’s text we can reconstruct the central issues in the dispute and note the role the papacy played in resolving the case. In 1189 King Bela III had founded (sic!) the collegiate church of Nagyszeben (Sibiu) in eastern Transylvania to serve as the spiritual center for the large community of German settlers known as Transylvanian Saxons, who had earlier immigrated to this region. Shortly after Bela’s grant an appeal was lodged in Rome, probably by the bishop of Transylvania, protesting the extent of the spiritual jurisdiction claimed by the newly established provost of Nagyszeben. The pope, Celestine III, remitted the case to Cardinal Gregory, his legate in Hungary. In settling the case the cardinal restricted the extent of the provost’s jurisdiction to those Transylvanian Saxons subject to the provost at the time of the church’s foundation and to those living in the wilderness of Transylvania (in deserto), but all other German settlers in Transylvania were to be subject to the authority of the bishop. The effect of the legate’s judgment and of Innocent III’s subsequent confirmation was to preserve the integrity of episcopal jurisdiction.” James Ross Sweeney, *Innocent III, Canon Law, and Papal Judges Delegate in Hungary*, în *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages*, edited by James Ross Sweeney and Stanley Chodorow, Ithaca and London, Cornell University Press, 1989, p. 28.

⁴ „A l’expansion politique, aux créations des villes, à la propagation des droits urbains des grandes villes allemandes répond l’érection de nouveaux diocèses, Oldenburg, Ratzeburg, Schwerin, Lübeck.” Jean Gaudemet, *Le gouvernement de l’Église à l’époque classique*, tome VIII, volume 2, Paris, Editions Cujas, 1979, p. 17.

⁵ Pentru o perspectivă a comuniunii de interese dintre Sfântul Scaun și Imperiu pe tema regatului maghiar încă din secolul al XI-lea putem cita o relatare a lui Bonizo referitoare la războiul pe care împăratul Henric al III-lea l-a purtat împotriva ungarilor în anii 1042-1044 și solicitarea adresată Sfântului Scaun de acesta pentru a lupta sub vexilul Sfântului Petru: „imperator misit legatos ad domnum papam, et supplicans, ut ei vexillum ex beati Petri parte mitteretur, quo munitus posset Ungaricum regnum suo subicere dominatui. Quod ut audivit, papa libenter concessit et mittens nobiles viros ex latere suo, episcopum scilicet Portuensem et Belinzonem nobilissimum Romanum de Marmorato, eis tradidit precepta, ut si regi non displiceret, ipsi in prima acie vexilla portarent; quod si regi displiceret, hec ei intimarent: „Victoriam quidem tibi spondimus. Vide, hoc ne tibi ascribas, sed apostolis.” Quod et factum est... capta est Ungarici regis lancea...Romae delata”, Bonizo, *Liber ad amicum, Monumenta Germaniae Historica, Libelli de Lite imperatorum et Pontificum Saeculis XI et conscripti*, ed. E. Dummmler Hannoverae, 1891, p. 583.

cele generate de sistemul microzonelor și al microfrontierelor ce protejează aceste zone, și nicidecum pendinte de regalități moderne cu atribuții fiscale și militare de coloratură birocratică, așa cum lasă să se înțeleagă multe reconstrucții istorice.

Avem chiar și o mărturie privilegiată în acest sens. Poetul german Walther Von der Vogelweide relatează la un moment dat, în poemul *Der Unmutson* și în *Panegiric*, redactate undeva la începutul secolului al XIII-lea, în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea, percepția sa asupra țărilor și regiunilor care fac parte din aria de cuprindere sau de influență a germanității⁶: „de la Sena până la Mureș, de la Pad și până la Trave”⁷.

Așadar, în procesul de colonizare a sașilor trebuie să avem în vedere un transfer demografic și profesional operat într-un spațiu care din punctul de vedere al drepturilor și privilegiilor nu are nimic de contestat la nivelul cutumelor juridice și al practicilor religioase ale noilor sosiți, deci un teritoriu care nu poate fi caracterizat ca fiind stăpânit efectiv de o autoritate precedentă subordonată Imperiului, ci doar asupra căruia sunt emise pretenții subiective de autoritate neverificate pe teren. Aserțiunea noastră poate fi verificată printr-un episod curios, petrecut tot în epoca lui Geza al II-lea, dar cu coloniști de altă origine etnică. Astfel, în urma asediului la care a fost supus Milano de împăratul Frederic I Barbarossa o masă importantă de locuitori ai orașului italian s-a refugiat – ca într-un fel de fenomen de colonizare – în provincia arhiepiscopală de Kalocsa, unde au fondat două așezări, Franca-villa și Mangelos (Kabul și Nagy-olaszi)⁸. Franca-villa este atât de sugestiv încât nici nu ar mai merita comentat. O observație de natură semantică e decisivă pentru a considera noile așezări ca fiind inițial libere de orice constrângeri de natură instituțională. Fără îndoială că și locația celor două așezări italiene dă serios de gândit. Și italienii, și sașii din Transilvania se stabilesc tot în provincia ecleziastică de Kalocsa. Rod al întâmplării? Puțin probabil. Mai degrabă, rod al condițiilor de așezare propice și al unui mecanism de primire ce face dezirabilă o așezare. Etnic vorbind, provincia ecleziastică de Kalocsa este cea mai puțin maghiară. O importantă dimensiune sesizată de altfel și de Thomas Năgler care este de părere că, spre deosebire de Boemia, Polonia și țările baltice, unde după colonizare existau două „naționalități”, în regatul arpadian germanii au fost colonizați și în regiuni în care nu trăiau ungurii, dar în schimb se aflau numeroși slavi și români. De fapt, germanii au fost aduși în regiuni unde forțele regatului arpadian nu mai puteau asigura niciun fel de sprijin de autoritate sau militar. Cu referire la prezența populației nemaghiare în cuprinsul regatului Ungariei înainte de colonizare, Năgler crede că „prin numărul mare de fundații monastice au pătruns în Ungaria apartenenți ai diferitelor popoare. În afară de valoni, al căror număr era considerabil, majoritatea comunităților rurale și urbane din vestul țării era formată din germani. Francezii și valonii veniți în Ungaria erau în cele mai multe cazuri supuși ai

⁶ „*Von der Seine unz die Muore/ von dem Pfade unz die Traben*”. Muore a fost citit de exegeții operei lui Walther Von der Vogelweide ca fiind identic cu Mureșul.

⁷ Trave este un râu în Germania nord-vestică.

⁸ Zoltan Kosztoľnyik, *From Coloman the Learned to Bela III (1095-1196). Hungarian Domestic Policies and Their Impact upon Foreign Affairs*, New York, Columbia University Press, 1987, p. 152.

Imperiului”⁹. Erik Fügedi emite ideea că fenomenul colonizării germanilor în Transilvania corespunde unor momente bine determinate din istoria regatului maghiar. Cu o viziune romantic-naționalistă, el atribuie aceste momente unei „consolidări a puterii centrale” și unei epoci când „autoritatea regală era subminată de cea a prelaților și stăpânilor feudali”¹⁰. Ilustrul medievist maghiar care scria în urmă cu câteva decenii avea dreptate în ceea ce privește etapizarea în doi timpi, dar viziunea restrictivă cu iz oarecum naționalist l-a determinat să uite dinamica europeană care i-ar fi dat de înțeles că prima etapă a colonizării germanilor corespunde unei puternice presiuni de autoritate a Imperiului lui Frederic Barbarossa¹¹, iar cea de-a doua etapă este congruentă cu politica hierocratică a lui Inocențiu al III-lea, care este tutorele împăratului Frederic al II-lea¹², și cu tentativele regelui Andrei al II-lea de a se relegitima. Nici nu trebuie să explicăm foarte mult această aserțiune a noastră întrucât documentele justificative pentru cele două etape sunt actele constitutive ale sașilor, anume documentul pontifical din 20 decembrie 1191, emis de papa Celestin al III-lea, și așa numitul *Andreanum* din 1224. Grăitoare înainte de toate este existența autorității religioase ca agregatoare a comunității germanilor din Transilvania¹³.

Pe de altă parte, un punct de vedere interesant exprimat nu doar de Thomas Năgler, dar susținut de acesta cu vivacitate, este că elementele de detaliu ale unei colonizări germane în spațiul transilvan ar fi fost definite în context cruciat, fiind vorba aici de cea

⁹ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București, Edit. Kriterion, 1981, p. 88, 90 sq.

¹⁰ Eric Fügedi, *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland*, în *Die deutsche Ostsiedlung als Problem der europäischen Geschichte*, herausgegeben Walter Schlesinger, Sigmaringen, 1975, p. 474.

¹¹ Istoriografia noastră a acordat puțină atenție acestui împărat a cărui domnie este semnificativă din multe puncte de vedere. Pentru exegeza noastră este important să reliefăm rolul pe care și l-a asumat acest monarh ca *defensor Ecclesiae* și accentuarea dimensiunii teocratice a figurii împăratului în contrapondere flagrantă cu vocația teocratico-hierocratică a Sfântului Scaun. Din punct de vedere să-i spunem laic, Frederic I s-a propus pe sine ca un *dominus mundi* în timp ce toți ceilalți monarhi din Europa erau calificați drept *reguli provinciarum*. Canonistii imperiali au elaborat un aparat juridico-teologic potrivit căruia împăratul german avea atribuțiuni concurențiale celor ale pontifului roman, fiind considerat *lex animata* care trebuie eliberat de legătura legii potrivit principiului de drept roman după care *Princeps legibus solutus est* și responsabil doar în fața lui Dumnezeu. Tilman Struve, *Renovatio Imperii în Europa in costruzione. La forza dell'identità, la ricerca di unità. (secoli IX-XIII)*, a cura di Giorgio Cracco, Jacques Le Goff, Hagen Keller, Gherardo Ortalli, Bologna, Il Mulino, 2005, p. 97. Așadar proiectele împăratului Frederic I vizau în mod evident o mult mai extinsă arie decât aceea limitată a provinciilor germane și italiene. Sugestivă pentru simbologia puterii este convocarea în preambulul celei de-a treia cruciade, la 27 martie 1188, la catedrala din Mainz, a unei *Curia Jesu Christi* în cadrul căreia împăratul nu s-a așezat pe tron, ci l-a lăsat gol pentru a se evidenția că acela este locul lui Hristos *rex regum et dominus dominantium* al cărui vicar și vasal este împăratul. Franco Cardini, *Il Barbarossa. Vita, trionfi e illusioni di Federico I Imperatore*, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1985, p. 340.

¹² Domnia împăratului Frederic I Barbarossa (1152-1190) se suprapune timp de 10 ani peste domnia regelui maghiar Geza al II-lea (1141-1162), menționat în izvoare ca fiind „artizanul” primului val al colonizării sașilor în Transilvania.

¹³ „După noile cercetări ale lui W. Grandjean, prepozitura fusese creată în intervalul de timp dintre 12 aprilie 1188 și 20 decembrie 1191 pentru coloniștii germani”, Thomas Năgler, *op. cit.* p. 173.

de-a doua cruciadă¹⁴. Chiar dacă avem mici rezerve cronologice față de părerea ilustrului istoric, trebuie să înregistrăm ideea prezenței cruciate ca eventual mobil al colonizării germane alături de cea, deja menționată, a fundațiilor monastice de extracție teutonică care atrag și ele potențial demografic german. Acestea fiind spuse, nici nu mai există loc pentru a nu sesiza legătura nemijlocită dintre prima instituție a germanilor din Transilvania și mecanismele ecleziastice care concură la venirea lor. În cazul în care subscriem la teza lui Thomas Năgler cu referire la calificarea de cruciați a primilor coloniști, ieșim din logica unui aranjament între regele Ungariei și conducătorii acestor cruciați și intrăm în logica dreptului cruciadei și a protecției de care se bucură cruciatul din momentul în care depune jurământul.

Diploma sau documentul pontifical din 20 decembrie 1191, semnat de papa Celestin al III-lea, piatră de temelie a organizării particulare a sașilor transilvăneni, constituie un substanțial punct de vedere teocratic, care din păcate a fost și este subevaluat¹⁵. Documentul prefigurează atitudinea hierocratică ce va marca episcopatul roman al lui Inocențiu al III-lea cu toate consecințele politico-administrative. Ceea ce frapează la acest document și a indus în eroare pe mulți dintre exegeții problemei este

¹⁴ „Prilejul nemijlocit de a trata cu germanii o colonizare în Transilvania s-a ivit la 1147, când cruciații vest-europeni au traversat pentru a doua oară Ungaria în drumul lor spre Palestina. E drept că nu există o dovadă directă a unor asemenea tratative. S-ar putea însă ca Géza II să fi constat tocmai cu prilejul acestei treceri că în Europa de vest există pătri întregi ale populației gata să-și părăsească patria și să se stabilească în țări străine. Poate că regele maghiar a reușit să-i câștige pe aceștia pentru cauza sa. Unor cruciați li s-a putut părea mai simplu să se așeze, sub ocrotirea regală, în Transilvania, decât să-și continue călătoria spre Orient. Compoziția etnică a primelor grupuri de coloniști asemănătoare celeia a cruciaților (flamanzi, valoni și germani), ar putea sprijini ipoteza așezării acestora din urmă drept cei dintâi coloniști ai regiunii Sibiului, fie din timpul drumului spre Orient, fie la întoarcere (1147-1149). Se știe că la prima cruciadă au luat parte mai ales germani din regiunile renane; influența acestei regiuni este prezentă în graiurile săsești prin elementele vest-francone. Participarea nobilimii valone la cruciada din 1147, al cărei traseu trecea prin Ungaria, se potrivește efectiv cu compoziția colonizării sudului Transilvaniei. Chiar dacă părerea noastră rămâne o simplă ipoteză, regele Ungariei poate să fi profitat de prezența cruciaților pentru a discuta cu unii din ei problema colonizării.” *Ibidem*, p. 172.

¹⁵ „Celestinus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Strigoniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem. Tue devotionis fervorem quam circa Romanam ecclesiam et nos specialiter habes, certis rerum iudiciis cognoscentes tuis desiderijs duximus et petitionibus annuendum et tam in coronatione regis, iuxta quod in registro bone memorie Clementis predecessoris nostri habetur inscriptum, tibi privilegium confirmamus quam etiam regie domus officialium prepositos vinculo anathematis alligandi et in causis spiritualibus iudicandi plenam et illibatam tuam fraternitatem habere decemimus potestatem, ita siquidem, ut nullus Ungarici regni prelatorum nisi tu solus, sicut etiam in regia concessionem habetur, beate memorie predecessoris nostri Alexandri auctoritate ac nostra tue ecclesie confirmata, id presumptione qualibet audeat attentare. Cum autem ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum in preposituram sit liberam instituta, et eisdem, quibus et alie praepositive exemptae, libertatis insignibus redimita, et eam authentico stricto carissimum in Christo filius noster Bela illustris rex Ungarie studuit communire, quam etiam dilectus filius noster Gregorius sancte Marie in Porticu diaconus cardinalis tunc apostolice sedis legatus privilegii sui munimine roboravit et apostolica post modum auctoritas confirmavit, eandem institutionem ratam habentes precepimus nostri registri serie contineri, perenni memoria duraturam. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius noverit se incursum.” *Documente privind Istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania*, Vol. I (1075-1250), București, Edit. Academiei RPR, 1951, p. 360-361.

alăturarea într-o singură filă de document privilegiat a două probleme. Evident că ele au fost evaluate consecvențial și ca atare s-a considerat că una derivă din cealaltă. Fără îndoială, spețele tratate au o legătură birocratică între ele, dar numai dacă sunt privite în cheie teocratică. Înainte de a explica textul trebuie să spunem ceea ce nu prea au spus înaintașii noștri. Oare cum se elaborau aceste documente pontificale? După cum au stabilit exegeții lui Lothar de Segni, din modelul oferit de activitatea cotidiană a lui Inocențiu al III-lea ca administrator al Bisericii Romane, suveranul pontif, în cazul de față Celestin, dezbate problemele în consistoriul care se ține la intervale cât de cât regulate. Problemele care se dezbate sunt clasificate în funcție de spațiu și de speță. Așadar în acest document avem o identitate de spațiu, regatul maghiar, și arealul asupra căruia acesta emite pretenții de autoritate, nu întotdeauna validate pe teren, precum și o identitate de probleme, rezolvarea în spațiul tocmai menționat a unei chestiuni de disciplină ecleziastică, după cum spuneam, în cheie teocratică.

Faptul că sunt două probleme distincte este trecut negru pe alb în document. Actul face referire limpede în fiecare dintre cele două spețe tratate la poziția topografică din registrul pontifical. E simplu de tot. Orice problemă de natură administrativă era trecută în registrul pontifical, iar dacă era de o importanță majoră, vizând imunități și privilegii era trecută și în *Liber Censuum*. Nu mai insistăm aici pe *Liber Censuum* deoarece am explicat ce este, în premieră în istoriografia națională, în altă lucrare a noastră. *Așadar dacă o speță ar fi fost consecința celeilalte, nu s-ar fi specificat de două ori apelul la registrul pontifical*. Cele două spețe ce figurează la două poziții diferite în inventarul problemelor pontificale se referă la chestiuni punctuale cu evidentă reverberație teocratică. Cea dintâi afacere este una des întâlnită în documentele medievale și anume a dreptului de întâietate în ierarhia ecleziastică a unui regat. În cazul de față, avem îndelungata dilemă a celui care are dreptul primațial în regatul maghiar între arhiepiscopul de Strigoniu și arhiepiscopul de Kalocsa. Fără a zăbovi prea mult pe această chestiune, trebuie să ne referim la concurența dintre arhiepiscopii pe tema primațială, deoarece disputa este de cele mai multe ori rezultatul unor grave dezechilibre în structura unei unități politice, ea zugrăvind deseori diferențe sau cezuri politice și etnice¹⁶. În cazul

¹⁶ O afacere litigioasă de importanță mult mai mare, dar similară oarecum ca speță canonică a fost aceea a scaunului primațial de Toledo – primatul Spaniilor a cărui autoritate a fost contestată în exact aceeași epocă de mitropolii de Braga, Compostella, Tarragona și Narbonne. Scaunul primațial de Toledo era o moștenire a regatului vizigot. În anul 1088 papa Urban al II-lea a confirmat poziția de preeminență a prelatului toledan asupra Spaniilor prin acceptarea primatului acestuia. Apariția unei suveranități portugheze independente și afirmarea regatelor iberice în concurență cu regatul Castiliei au fost semnalul unei rezistențe ecleziastice în cadre politice. Polemicile între primatul de Toledo și mitropolii de Braga, Tarragona și Compostella au început să apară în 1143, 1148, respectiv 1153. Pontifii romani au susținut primatul toledan fără a se apleca suficient de mult asupra rașiunilor politice, și nu canonice care-i determinau pe mitropolii menționați să se plângă de presiunea primatului. Chestiunea a fost discutată – după mai multe tentative nereușite în Spania – la Conciliul Lateran IV unde arhiepiscopul Rodrigo de Toledo a adus în apărarea sa diferite documente justificative care conțineau privilegiile primațiale ale diferiților papi acordate arhiepiscopiei de Toledo. Inocențiu al III-lea a dispus recunoașterea unui primat de onoare pentru arhiepiscopia de Toledo, urmând ca pentru drepturile mitropoliei portugheze de Braga să fie întreprinsă ulterior o anchetă. Se crede că pretențiile arhiepiscopului Rodrigo de Toledo au fost nutrite de recentul exemplu al structurării patriarhiilor orientale sub umbrelă romană. Raymonde Foreville, *Latran I, II, III et Latran IV*, Editions de l'Orante, 1965, p. 263-265.

regatului maghiar existența de-a lungul secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea a unei flagrante dușmăanii între scaunele mitropolitane de Strigoniu și Kalocsa a evidențiat oscilația politică și religioasă a *establishmentului* din această structură politică, iar chemarea pontifului pentru o soluționare evidențiază tendința clerului și a factorilor politici de a bascula spre soluția romană. În mod evident soluția romană înseamnă acceptarea trendului teocratic și a tuturor urmărilor politice și organizatorice. Drept consecință, Celestin al III-lea acceptă, pe urmele predecesorului său imediat Clement al III-lea (1187-1191), ca mediator al său pentru inserarea regelui maghiar în panoplia celor ce beneficiază de ministerul regal, pe arhiepiscopul de Strigoniu, acesta întărindu-și tot mai mult poziția, ca o consecință a dispozițiilor date de papa Alexandru al III-lea, nu doar de arhiepiscop-primat al Ungariei, ci mai cu seamă inserat în categoria așa-numiților *legati nati* – legaților născuți, reprezentantul pontifical direct pentru soluționarea problemelor ordinare de competența ecleziastică, dar și politică din regatul ungar. Totodată îi încredințează în manieră inechivocă puterea disciplinară *in partem sollicitudinis* care derivă din *plenitudo potestatis* pe care o deține succesorul lui Petru, de acum vicarul lui Hristos. Arhiepiscopul de Strigoniu făcea parte după cum am spus din categoria numită *legati nati*. Figura legatului născut apare la începutul secolului al XII-lea într-un context generic, când unii episcopi locali erau însărcinați să reprezinte interesele (*vices*) suveranului pontif într-o dieceză ce le fusese încredințată. În secolele XII-XIII toți arhiepiscopii francezi, cu excepția celor de Aix și de Rouen, au avut încredințate în mod temporar demnitatea de legat. În spațiul german tot temporar au primit funcția de legat arhiepiscopii de Bremen-Hamburg, de Mainz și de Trier. Numărul legaților născuți crește odată cu pontificatul lui Adrian al IV-lea (1154-1159), datorită tot mai multor apeluri adresate Romei. Pentru a ușura rezolvarea cauzelor minore, cel mai eminent prelat dintr-o provincie ecleziastică devine legat, ulterior legat născut. Dar aici mai intervine un efect al politicii pontificale. Papii secolului al XII-lea au suprimat constant puterile autonome de mitropolit ale arhiepiscopilor pentru că nu doreau să aibă în teritoriul administrat de Biserica Romană episcopi-mitropoliți prea puternici. Pentru a echilibra lucrurile, drepturile mitropolitane, care până atunci erau concesionate în mod automat când era încredințată autoritatea arhiepiscopală, au devenit drepturi pontificale redistribuite în teritoriu prin tehnica legatară. În acest mod arhiepiscopii au devenit tot mai dependenți de papă care confiscase practic o serie de atribuții ce înainte aparținuseră prelaților teritoriali. Arhiepiscopilor, în momentul numirii lor, le era stipulat în lumina dreptului canonic cine le încredința jurisdicțional puterile pentru a exercita funcțiunile lor: pontiful roman. Aceste puteri calificate juridic ca excepționale au fost așadar încetul cu încetul restrânse și concesionate în mod stabil unui foarte restrâns cerc de titulari ai celor mai importante arhiepiscopate și transmise de aceștia cu acordul papilor succesorilor lor. Clasicele exemple de legat născut pe care istoriografia le cunoaște sunt ale arhiepiscopilor de Canterbury, de Reims, de Salzburg, de Praga,

de Gniezno sau de Strigoniu. Instituția legatului născut își va pierde consistența în secolul al XIV-lea, titlul fiind menținut cu calificare onorifică¹⁷.

A doua speță tratată în respectivul document, rezultat al deliberării probabil în același consistoriu a unei alte situații conjugate cu prima, dar nu derivând din aceasta, se referă la statutul „bisericii teutonilor din Transilvania.” Legătura care există între prima speță și cea de-a doua speță constă în precizarea excepției de la enunțul anterior pentru această „biserică a teutonilor.” Sentința precedent înscrisă în document cu privire la puterea disciplinară *in partem sollicitudinis* a arhiepiscopului de Strigoniu nu se exercită asupra acestei biserici a germanilor ultrasilvani, deoarece respectiva instituție se bucură potrivit unor alte structuri similare (neenumerate, dar enunțate ca principiu) de aceeași participare la mecanismul *in partem sollicitudinis* derivate din *plenitudo potestatis* ca și arhiepiscopatul primat. Logica documentului este aceasta: **determinarea fără echivoc a dependenței directe de Sfântul Scaun atât a arhiepiscopiei de Strigoniu, cât și a „bisericii teutonilor din Transilvania.”** Documentul privit în ansamblu este un act privilegial care stabilește caracteristicile exempțiunii a două instituții diferite aparținând unor comunități diferite: comunitatea regatului maghiar a cărei infrastructură instituțională este definită de aproape două secole și comunitatea germanilor din Transilvania. Documentul relatează despre o instituție comunitară aplicată unui grup etnic ce solicită protecție politică și nu vorbește despre o instituție teritorializată determinată topic. Prepozitura, căci această este instituția cu pricina, este o structură ecleziastică care funcționează cu caracteristici diferite raportat la instituționalizarea standardizată a Bisericii (parohie și episcopie), în sensul de excepție de la normă. Ea este funcțională inclusiv în ziua de astăzi în arhitectura organizatorică a Bisericii Romano-Catolice, fiind definită drept prelatură teritorială. Fondarea ei se raportează la perspectiva Bisericii Romane de a configura o nouă unitate ecleziastică cu caracteristici de organizare politică autonomistă sau chiar independentistă care să nu fie vexată de nicio structură ecleziastică predefinită acționând pe același teritoriu sau în vecinătatea acestuia. Constatăm că a fost utilizată prepozitura ca mecanism de încadrare ecleziastică¹⁸, iar acest gest este destul de grăitor pentru statutul populației din zonă, constituită cu precădere, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Thomas Nägler, din mulți cruciați sau postcruciați, indivizi care au fost sustrași

¹⁷ Pentru aceste aspecte a se vedea Michael F. Feldkamp, *La diplomazia pontificia. Da Silvestro I a Giovanni Paolo II. Un profilo*, Milano, Jaca Book, 1998, p. 37-38. Gabriel Le Bras, în aceeași direcție, precizează că în perioada scursă de la pontificatul lui Leon al IX-lea la cel al lui Inocențiu al III-lea, 30 de episcopate au fost supuse direct Romei pentru a slăbi puterile mitropoliților. Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale. Préliminaires*, Paris, Bloud and Gay, 1959, p. 320.

¹⁸ „Ca formă de coagulare instituțional-ecleziastică a fost ales capitlul (capitulum), în varianta sa colegială; inițial au existat 19 capitluri și 3 instituții substituente (Surrogatien) în fruntea cărora se afla un decan, care își datora poziția votului liber al clericilor. Aceste capitluri au fost însă supuse – potrivit percepției administrative din Biserica Latină în care autoritatea teritorială era reprezentată de *ordo episcopalis* – unui număr de două foruri diecezane: capitlurile Sibiu, Nocrich și Cincu incluse în jurul anului 1191 sub numele de prepozitura de Sibiu, ... precum și capitlul brașovean ulterior constituit”. Adinel-Ciprian Dincă, *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală (sec. XI/XII-XIV)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2008, p. 268.

normelor comune și inserați într-o altă dimensiune canonică. Ce este în fapt prepozitul? Prepozitul este un oficial ecleziastic care, în absența episcopului, supervizează activitatea componentelor capitlului, având o mare înrudire instituțională cu arhidiaconul. El are responsabilitatea respectării statutelor capitulare. Prezidează capitlul, orice act emis nu este legal fără semnătura sa. El prezidează ceremoniile capitulare în absența episcopului. De asemenea, el conduce ceremoniile de instalare a canonicilor. Este primul asistent al episcopului în timpul liturghiei, îi administrează episcopului *viaticum*-ul și în cazul decesului acestuia prezidează ritualul funebru. Iată definiția de manual pe care o dă Jean Gaudemet cu referire la prepozit și atribuțiile sale: „Le prévôt administre le patrimoine capitulaire, perçoit les revenus et les répartit entre les chanoines, investit les curés et les bénéficiers relevant du chapitre. Il a sous ses ordres, pour l’administration et l’exploitation des domaines du chapitre, des agents domaniaux (sergents, maires) comparables à ceux des seigneuries laïques.”¹⁹. Activitatea prepozitului care, după cum se vedește, are caracteristici de reprezentativitate și administrativ-fiscale cu coloratură vicarială se validează prin funcționarea în cadrul unei episcopii. Care este episcopul respectiv în cazul nostru? Răspunsul cât se poate de coerent și consecvent cu întreaga evoluție a dreptului canonic este acesta: **episcopul Romei. Prepozitura organizată a „bisericii teutonilor din Transilvania” este reprezentanta directă și nemediată a Sfântului Scaun și reprezintă prin figura instituțională a prepozitului interesele temporale ale Romei.** De fapt cardinalul legat este explicit în documentul datat 1192-1196: „prepozitura Transilvaniei pe care am înființat-o pe vremea când îndeplineam slujba de legat în Ungaria.”²⁰ Proveniți posibil din mai multe structuri diocezane, neomogeni din punct de vedere ecleziastic, pentru sași soluția pontificală este aceea a unei excepții organizaționale pentru a conferi totuși un statut juridic unei comunități. Nu dorim să polemizăm cu nimeni pe tema mult vehiculatei dependențe a prepoziturii de arhiepiscopia de Strigoniu. Ea este contrazisă la 1191 de toate elementele canonice existente. În primul rând structura menționată este calificată liberă, încă o dată numărată la rând cu celelalte prepozituri ca fiind exemptă, iar exemptiunea așa cum instrucțiunile de drept medieval subliniază este o categorie juridică ce vorbește despre supunerea fără intermediari doar față de Sfântul Scaun, și, în al treilea rând, parcă anticipând controversele ce vor urma, Celestin al III-lea dă dispoziție să fie trecută această „orânduială” în „registru nostru” care poate fi dincolo de registrul ordinar, *Liber censuum*, cartea libertăților și proprietăților Bisericii. Să adăugăm faptul că textul documentului este congruent cu evoluțiile eclesiologice care-l transformă pe episcopul Romei în episcopul tuturor și că Alexandru al III-lea, invocat și în acest document în conexiune cu prima speță, a afirmat că toți cei care se bucură de privilegiul exemptiunii se bucură de statutul de „parohiani ai Bisericii Romane.”

Autoritatea laică proximală zonei de așezare a teutonilor în Transilvania este menționată, specificându-se că regele Ungariei, Bela al III-lea, a recunoscut statutul pe

¹⁹ Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 189.

²⁰ DIR. C. I, p. 12.

care îl deține prepozitura printr-un alt act subscris în prezența legatului pontifical Grigore, cardinal diacon al „bisericii sfinte Maria din Portic.” Specificația avea rolul de a preîntâmpina pe viitor (vorbim în termeni relativi de un viitor care în Evul Mediu nu e niciodată foarte îndepărtat) orice fel de recrudescență a unor eventuale pretenții înăbușite la nivelul autorității laice. Invocarea lui Bela al III-lea este cea a autorității laice – forța brachială cea mai apropiată spațiului de localizare a „bisericii Teutonilor din Transilvania”, la care se va face apel în caz de nerespectare a normelor de existență a prepoziturii sau de alte eventuale amenințări. Este un mecanism standardizat în documentele pontificale, regăsibil în orice parte a *Christianitas*.

Reacția față de decizia pontificală consemnată de rarele documente care ne-au parvenit nu s-a manifestat în plan politic sau ecleziastic, ci doar în plan administrativ-fiscal, așa cum lasă să se înțeleagă o rezoluție a deja menționatului cardinal Grigore, legatul pontifical în Ungaria. Cu acest document suntem deja circumscriși mecanismelor de rezolvare ecleziastică a unor dispute între două entități clericale, „*prepozitura Transilvaniei*”²¹ și „*episcopia Transilvaniei*.” Iată-ne în imediata succesiune (document databil între 1192-1196) a organizării instituției teutonilor la primul caz de litigiu care oglindește la scară transilvană lupta pentru definirea teritoriului și întâietății care după cum am văzut caracteriza niște protagoniști mult mai consistenți (arhiepiscopia de Strigoniu și cea de Kalocsa). *Iter*-ul problemei ni-l dezvăluie chiar legatul pontifical care se vede nevoit, din dispoziție pontificală, să revină pe urmele deciziilor sale cu referire la structurarea prepoziturii teutonilor ultrasilvani. Aflăm detalii interesante cu privire la anumite „tratare” pontificalo-regale pentru înființarea structurii prepozitoriale. Aceasta s-a datorat acțiunii directe a legatului reflectată și în emiterea de acesta a unui act privilegial, asumat apoi și de rege, prin emanarea tot a unui document privilegial unde sunt stipulate condițiile fundamentale. Cuvântul cheie care străbate întreg documentul este *desertum*. Cuvânt cu profunde implicații politice și religioase, deșertul menționat aici, pe care l-am mai invocat și noi și alții, certifică fără doar și poate condiția de libertate politică și teritorială în care Sfântul Scaun prin legatul său a constituit prepozitura germanilor. Pentru că e nevoie să substanțiem afirmația, vom face apel la câteva aprecieri legate de termenul *desert* așa cum este el calificat de diploma medievală lecturată în cheie recentă. Deșertul invocat în documentele din secolul al XII-lea este un spațiu cărui nu îi sunt conexe drepturi publice, de consistență politică sau religioasă. De aceea, în contextul presiunii hierocratice, invocarea deșertului e un clișeu folosit atunci când se dorește sublinierea caracteristicilor de negrevare de sarcini a unui teritoriu. Istoricul francez George Despy a avut curiozitatea de a face un inventar, evident pe cazul francez, a recurenței cuvântului deșert în secolul al XII-lea: „L’une des premières pistes que l’on peut suivre consisterait à dresser l’inventaire d’endroits qui sont qualifiés de „déserts” dans des sources qui datent des XIe, XIIe et XIIIe siècles. On ne s’étonnera pas de ce que celles-ci concernent essentiellement **les fondations d’abbayes cisterciennes ou des**

²¹ Flagrantă asemănare semantică cu cazul celui *abbas transilvanus* cistercian care în perioada imediat următoare își începea itineranța pentru a se stabili în cele din urmă într-un ținut scos de sub jurisdicția românilor.

chapitres de chanoines réguliers qui suivaient la règle dite de saint Augustin. Les traditions veulent, en effet, que les religieux de l'un et l'autre de ces mouvements s'installaient, dès la fondations de leurs établissements, dans des endroits que les sources dépeignent la plupart du temps comme des terres abandonnées et peu favorables au peuplement rural ou à la mise en exploitation du sol.^{22,23} Așadar cuvântul deșert este invocat atât de cistercieni²³, cât mai ales în cazul nostru de canonici, or, prepozitura este constituită din canonici. Invocarea deșertului de către autoritatea ecleziastică pune la adăpost de orice ingerință a autorității temporale, deșertul din document – dacă ni se permite un joc de cuvinte – fiind o oază de jurisdicție pontificală într-un teritoriu asupra căruia s-ar exercita o anumită autoritate nominală, și nu efectivă.

Dilema care a prilejuit elaborarea acestui document constă în extinderea drepturilor jurisdicționale ale prepozitului „transilvan” asupra tuturor „flandrenșilor”, ceea ce întărește faptul că prepozitura era noua instituție ecleziastică pentru coloniștii germani lipsiți de armătură diocesană și contestarea acestui drept din partea lui Adrian, episcopul Transilvaniei²⁴. Potrivit acordurilor principiale sancționate de Scaunul Apostolic și menajând susceptibilitățile episcopului transilvan în urma unui apel făcut de acesta la Roma și retransmis legatului, probabil într-o perioadă în care acesta era deja întors la Curia apostolică, Grigore stabilește că din prepozitură vor face parte acei credincioși care populau teritoriul la momentul întemeierii respectivei structuri²⁵, și nu toți cei care vor coloniza ulterior Transilvania, ceea ce înseamnă că în Transilvania există două structuri cu caracter teritorial ecleziastic episcopal și cvasiepiscopal, dar și politic în cazul sașilor. Pericolul pe care-l sesizase Adrian, episcopul transilvan, era că

²² Georges Despy, *A propos de „deserts” dans les campagnes au XIIe siècle* (titlul e scris fără diacritice n.n.), în *Campagnes médiévales: l'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier*, travaux réunis par Elisabeth Momet, Paris, Publications de la Sorbonne, 1995, p. 552.

²³ „Pour ne citer que quelques cas parmi d'autres d'abbayes cisterciennes qui ne furent nullement installées dans ces „deserts”, je mentionnerai le cas de l'abbaye d'Orval fondée en 1132 par une colonie de cisterciens venue de l'abbaye de Troisfontaines. En 1173, les moines parlant de ceux-ci faisaient écrire que *fratres desertum nostrum ingressi sunt*. Or la lecture critique des premières chartes et le résultat de fouilles archéologique indiquent clairement que les moines furent appelés à occuper un hameau en pleine activité.” *Ibidem*, p. 558.

²⁴ „Cunctis igitur fidelibus volumus notum fieri, quod cum occasione huius verbi desertum quod verbum est in privilegio gloriosi et illustris domini regis Bele et nostro ad preces eiusdem regis impetrato, a nobis et obtento super constitutione prepositure Ultrasilvane, quam fecimus, cum prius officium legationis gessimus in Ungaria, questio esset orta inter venerabilem fratrem nostrum Adrianum Ultrasilvanum episcopum et dilectum amicum nostrum P. Prepositum Cibiniensem pro eo, quod occasione prefati verbi prepositus diceret generaliter omnes Flandenses ecclesie sue fuisse suppositos, e contra episcopus responderet, dominum regem et nos intellexisse de illis dumtaxat, qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriose memorie Geysa rex Flandrensibus concessit, et de illis, qui in eodem tantummodo deserto erant habitaturi, et eo processum esset, quod questio eadem ad dominum papam fuisset delata, et inde ad nos remissa, utpote ad eum, cui interpretatio prefati verbi domini regis mente et voluntate explorata deberet esse certissima.” *DIR*, C, vol. I, p. 361.

²⁵ „Nos vero idem cum domino rege sentientes et eandem interpretationem habentes in animo preditum verbum sic interpretamur, quod de nullis aliis Flandrensibus intelleximus nec alios prepositure supposuimus, nisi dumtaxat illos, qui tempore, quo ipsam preposituram constituimus in illo tantum habitabant et erant habitaturi deserto, quod Geysa rex Flandrensibus prioribus concessit.” *Ibidem*, p. 362.

mobilitatea coloniștilor și dinamica procesului de colonizare ar fi creat rupturi în autoritatea sa, atentând la însăși ființarea politică și economică a episcopiei. Fiind vorba de o episcopie tânără, de-abia stabilizată, cu un potențial misionar accentuat, Sfântul Scaun a decis să nu supraliciteze și să determine clar ariile de competență ale episcopiei transilvane și ale prepoziturii tot „transilvane.” Faptul că ambele sunt denumite transilvane întărește ideea fluidității autorității politico-eceziastice din zonă.

Revenind la primul document cu referire la chestiuni transilvane emis de Inocențiu al III-lea, trebuie să observăm că respectiva diplomă privilegială, datată 15 iunie 1198, a fost solicitată de episcopul Transilvaniei pentru a confirma decizia precedentă a legatului Grigore²⁶. Cu siguranță chestiunea este preluată din portofoliul de cauze în așteptare ale precedentului pontif, dar denotă faptul că, în ciuda unei implicări active a legatului pontifical, situația din Transilvania nu s-a stabilizat deloc, iar concurența între cele două structuri eceziastice transilvane a continuat. Fără să vrem să forțăm nota, trebuie să atragem atenția că, în timp ce prepozitura de Sibiu aparține Romei, episcopia Transilvaniei era sufragană arhiepiscopiei de Kalocsa, o structură eceziastică mult mai sensibilă la realități confesionale răsăritene. De observat faptul că decizia dată de Inocențiu al III-lea pe marginea disputei dintre episcopie și prepozitură conține în final, ca un act privilegial de natură solemnă, invocarea sfinților apostoli Petru și Pavel, întocmai cu privilegiul ce sancționa la 1191 constituirea prepoziturii. Semnalăm faptul deoarece aceste privilegii înscriu respectivele acte în dinamica construcției hierocratice.

Deși noul pontif stabilise o soluție în concordanță cu elementele canonice valide și cu trendul disciplinator și uniformizator al Bisericii Romane, se constată că în anul următor prepozitul de Sibiu împreună cu arhiepiscopul de Strigoni, alături de o sumă de preoți saxoni din Transilvania (probabil acei flandrensi care doreau să se asocieze prepoziturii, deși nu viețuiau în „deșert”), au încercat să eludeze precedenta decizie pontificală – care poate nici nu le fusese comunicată – și să nu mai datoreze nimic din punctul de vedere al contribuțiilor eceziastice episcopului de Transilvania²⁷. Răspunsul lui Inocențiu al III-lea nu se lasă așteptat și, într-o scrisoare din 14 decembrie 1199, acesta reacționează vehement, acuzând tentativele prelatului de la Strigoni și ale prepozitului de Sibiu de falsificare a unor documente potrivit cărora ar fi modificat ceva din sentința precedentă. Amintim aici că în zilele de 14 și 15 decembrie 1199 sunt emise de cancelaria pontificală cel puțin trei documente relative la Transilvania, toate discutate în același consistoriu și toate tratând probleme ale prezenței Patrimoniului lui

²⁶ *Ibidem*, p. 13. „Le pape rétablit et supprime des sièges, découpe des provinces, trace les frontières selon l'avance des conquêtes et les besoins de la défense.” Cauzele majore, și aceasta era o cauză majoră, erau de competența Papei, stipulată de Inocențiu al III-lea printr-o decretală: „quum ex illo generali privilegio quod beato Petro et per eum ecclesiae Romanae Dominus noster indulisit, canonica postmodum manaverint instituta, continentia majores ecclesiae causas ad sedem apostolicam perferendas.” Gabriel Le Bras, *op. cit.*, p. 315.

²⁷ Probabil numirea unui Desiderius, prepozit de Sibiu și cancelar al regatului maghiar în anii 1199-1202, a facilitat acest „complot” împotriva episcopului Transilvaniei. Adinel-Ciprian Dincă, *op. cit.*, p. 275.

Petru în zona transilvană sub forma canonică a exemptiunii. Textul din 14 decembrie denotă o oarecare nervozitate a pontifului roman, derivată din constatarea că, odată o decizie papală luată, ea trebuie respectată întru totul. De asemenea, Inocențiu îi recomandă episcopului Transilvaniei să facă apel la Scaunul Apostolic chiar dacă prelații menționați îi vor pune opreliști, întrucât decizia finală este întotdeauna cea a Romei²⁸. Interesantă este însă menționarea de Inocențiu a cuprinsului recunoscut de Roma ca fiind de competență ecleziastică al episcopului Transilvaniei sub acoperirea sintagmei „*terra sancti Michaelis*” ceea ce din perspectiva unui document pontifical evidențiază inserția directă a Scaunului Apostolic pe această temă. Invocarea proprietăților sfinților nu se face la voia întâmplării sau ca omagiu gratuit aplicat retoricii privilegiale, ci are un caracter concret și imediat relativ la proprietar și gestionarul proprietății, iar exemplul cel mai la îndemână este *terra sancti Petri*²⁹. Totodată, se cuvine observat faptul că, așa cum am mai pomenit, forjarea prin intermediul prepoziturii sașilor a unei armături diecezane privilegiale atrage ca un magnet aparatul sacerdotal de origine germană. Acesta, probabil în siajul celei de-a treia cruciade, se așază în Transilvania, dar sub ocrotirea și interpretarea partizană a privilegiului dat de Celestin al III-lea, negând sau necunoscând toate interpretările posterioare în cheie canonică, având în vedere cei 3-7 ani scurși între discuțiile cu fostul legat și decizia care era luată de Inocențiu. Schema e cât se poate de simplă. Odată înființată prepozitura și difuzate condițiile fundamentale, cei dornici de o nouă viață, sub ocrotirea privilegiilor pontificale, își constituie proiectul de viață fără a se

²⁸ „Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Adriano Ultrasilvano episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Quoniam ea, que per ordinem iudicialis examinis rationabiliter sunt decisa, nulla debent temeritate rescindi, sed perpetue stabilitatis robore confirmari, presentium litterarum auctoritate statuimus ut si aliquod scriptum contra sententiam, que contra Flandrenses sacerdotes, qui positi sunt in terra sancti Michaelis quondam decimales, super iure parochiali pro te lata est, per subreptionem appareat impetratum viribus careat, et tuis in posterum rationibus non obsistat. Illud quoque decernimus et per presentes tibi litteras indulgemus, ut si venerabilis frater noster... Strigoniensis archiepiscopus vel Cibiniensis prepositus aut ipsi Flandrenses presbiteri preter conscientiam tuam et procuratoris tui in gravamen tuum iudices aliquos impetraverint, quos vel habeas adversarios vel manifeste possis probare suspectos ad recusandum illos liceat tibi sedem apostolicam appellare, etiam si in commissionis literis appellationis sit remedium interclusum.” DIR, C, I, p. 362-363.

²⁹ Întrucât există documente medievale ce atestă acest tip de proprietate, iată un document emis undeva între anii 1089-1099 de contele Aimon de Genova și de fiul său Gerard, prin care ia ființă prioratul de Chamonix ca expresie a dependenței față de celebra mănăstire Sfântul Mihail de Cuxa: „In nomine sancte et individue Trinitatis. Ego Aimo, comes Gebennensis, et filius meus Geroldus, donamus et concedimus Domino Deo Salvatori nostro et **sancti Michaeli archangelo** de Clusa omnem Campum munitum cum appendiciis suis, ex aqua que vocatur Desa, et rupe que vocatur Alba, usque ad Balmas, sicut ex integro ad comitatum meu pertinere videtur, id est terras, silvas, alpes, venationes, omnia placita et banna, ut monachi Deo et archangelo servientes hoc totum habeant et teneant, sine contradictione alicujus hominis et nichil nobis nisi elemosinas et orationes pro animabus nostris et parentum nostrorum retinemus, ut sanctus Michael archangelus perducat nos et illos in Paradisum exultationis. Si quis autem, quod absit, hoc donum confringere voluerit, in anathemate et maledictione sit sicut Dathan et Abiron, quousque respiscat et satisfaciatur.” Jean-Yves Mariotte, *Les origines du prieuré de Chamonix*, „Bibliothèque de l'École des Chartes”, 1978 (136), nr. 2, p. 250.

mai crampona de disensiunile pe tema obedienței dintre episcopul transilvan și prepozitul sas. În același timp se vădesc fără putință de tăgadă din acest episod fervența extraordinară a intereselor din zona de influență economică și politică în interiorul structurilor ecleziastice, ca și dorința papei de a le sistematiza. În plină hierocrație și în încercarea de a disciplina episcopatele și unitățile bisericești paritare, Lothar de Segni încearcă să păstreze echilibrul între forțele ecleziastice amestecate și în jocurile de putere. Dar mai este încă ceva. Inocențiu al III-lea în tentativa sa de definitivare a regimului *Christianitas*, nu mai dorește să înregistreze daune în patrimoniul ecleziastic. Stabilitatea acestuia este importantă pentru menținerea *statu-quo*-ului bisericii locale, dar și al celei centrale reprezentate deja prin prepozitură. Poziția lui Inocențiu nu face decât să transcrie o atitudine asumată de câțiva ani de Sfântul Scaun, aceea a inalienabilității bunurilor Bisericii Romane, în speță a păstrării integrale a bunurilor fiecărei biserici locale în deplină concordanță cu principiul inalienabilității bunurilor aplicat atât Bisericii, cât și regatului al căror ocrotitor este tot Sfântul Scaun, orice atentat la patrimoniul veunei unități ecleziastice fiind considerat o ofensă pentru succesorul lui Petru³⁰. În această dimensiune trebuie interpretată o aserțiune a lui Inocențiu al III-lea făcută într-o scrisoare adresată prelaților din regatul Ungariei, unde cu mult tact opinează: „Significauit nobis carissimus in Christo filius noster Hemericus, rex ungarorum illustris, quod regales praepositurae, sicut ad eum in temporalibus, ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante”, unde ultima parte anulează canonic prima parte care este un tribut adus retoricii să-i zicem „diplomatică”³¹.

Diplomația lui Inocențiu al III-lea face ca lucrurile – cel puțin în evidența documentară – să se liniștească pentru o perioadă, astfel că partea centrală a pontificatului lui Lothar de Segni (pentru unii ani lipsesc registrele pontificale) nu mai este marcată de acest scandal, semn că decizia pontifului suprapusă peste evoluțiile tulburi din regatul maghiar în tranziția de la Emeric la Andrei, precum și presiunea pusă de Inocențiu pe Andrei liniștesc nițel apele tulburi din instituțiile ecleziastice (cu caracter politic) din Transilvania. Un document din 15 iulie 1211, emis la puțină vreme după „invitarea” cavalerilor teutoni în spațiul estimat ca fiind vidat de putere, numit *Terra Borza*, ne aduce la cunoștință vacantarea postului de prepozit al Sibiului „care ține nemijlocit de Biserica Romană”, cum are grijă să avertizeze pontiful. Documentul papal este un răspuns la cererea prin care probabil

³⁰ “Within the Church certain bishops subject directly to Rome were forbidden by Pope Celestine III in the late twelfth century to diminish the substance of their sees by making grants from episcopal demesne, which might be injurious to the rights of the Holy See. Earlier, in 1185 Pope Urban III, employing the language of inalienability in a confirmation of privilege to Peter Chitileni, the Hungarian archbishop of Spalato, declared that one of the obligations of a pontiff was so far as possible to preserve unimpaired the rights of his fellow bishops. Innocent III, writing in the same vein to the bishop of Winchester in 1205, authorized this prelate to revoke any illegal alienations made by his predecessors from the episcopal mensa.” James Ross Sweeney, *The Problem of Inalienability in Innocent III's Correspondence with Hungary: a Contribution to the Study of the Historical Genesis of Intellecto*, „Medieval Studies”, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, Canada, vol. XXXVII, 1975, p. 237.

³¹ G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, II, Buda, 1829, p. 329 sq, apud Adinel Dincă, *op.cit.*, p. 277.

organismul colegial a purces la alegerea unui nou prepozit, acesta fiind magistrul R. a cărui alegere s-a făcut potrivit canoanelor. Scrisoarea ar putea să intrige având în vedere destinatarul, acesta nefiind altul decât episcopul Transilvaniei, e drept pe numele său Wilhelm, dar oricum capul instituției ecleziastice care avea un contencios cu prepozitura sașilor. Nimic surprinzător însă dacă îl cunoaștem bine pe Inocențiu. Acesta nu stă să mediteze la tensiunile precedente pe care le-a judecat și a generat soluții și, de la înălțimea catedrei pontificale, emite deciziile care i se par cele mai adecvate la problema care trebuie încheiată. Așadar episcopul transilvan este desemnat de Inocențiu sub forma unui surogat al funcției legațiale, dar de fapt pe baza principului *in partem sollicitudinis*, să procedeze la desăvârșirea anchetei canonice. Faptul în sine demonstrează că falsă și mult clamata dependență a prepoziturii de Sibiu față de arhiepiscopia de Strigoni, dintru început invocată cu lăcomie interpretativă și mai demult, și mai recent, nu se susține.

În anul 1211, totuși, evoluțiile sunt interesante în ceea ce privește destinul prepoziturii sașilor transilvăneni, deoarece există la nivelul regalității maghiare o tentativă de apropiere a acestei proprietăți a Bisericii Romane. Știm că Robert, episcop de Veszprém, a fost trimis în 1211 de regele Andrei al II-lea al Ungariei la curtea pontificală pentru a rezolva – din nou – eterna dispută relativă la dreptul de a-l încorona pe regele Ungariei, ceea ce denotă încă fricțiunile dintre părțile alcătuitoare ale *establishment*-ului religios și implicit politic din regatul maghiar, precum și la acela de a crea o nouă dioceză cu centrul la Sibiu. Inocențiu al III-lea reacționează la aceste „propuneri” ale regelui maghiar în doi timpi. Printr-un document emanat la 18 ianuarie 1212³² la Lateran, adresat arhiepiscopului ales de Kalocsa, dar și prepozitului din aceeași arhidieceză însărcinat cu gestiunea efectivă a aparatului ecleziastic, Lothar de Segni, îi înștiințează că regele maghiar și-a dat asentimentul „potrivit canoanelor” pentru instalarea magistrului R la prepozitura Sibiului. Deși pare, relativ la cele tratate până în prezent, atipică această sancțiune a regelui maghiar care funcționează pentru numirea episcopilor, potrivit unei cutume ce dura de un secol, probabil ea se încadrează în dimensiunea a ceea ce Inocențiu al III-lea vrea să trateze cu diplomație ca fiind o problemă sensibilă, anume raportul de forțe în Transilvania. Așadar, deși este inserat prevenitor acest asentiment al regelui maghiar, totuși juristul Inocențiu are grijă să pomenească încă o dată statutul juridic al prepoziturii „*legatā nemijlocit de noi... ea ține de noi*” și să reitereze că regele maghiar a procedat potrivit canoanelor, și nu în strictă corelație cu drepturile sale regale. Regele Andrei acționează în concordanță cu legile Bisericii, și nu în afara ministerului regalității, așa cum este acesta înțeles de Scaunul Apostolic. Faptul că autoritățile de la Kalocsa sunt însărcinate cu punerea în act a deciziei papale întărește dispensabilitatea scaunului arhidiecezan de Strigoni pe această temă, dar și o arondare a afacerilor transilvane, cu specificul acestora, la o instituție ecleziastică de conformație filo-greacă, mult mai atentă la realitățile efective ale spațiului cis- și trans- silvan. Această decizie a lui Inocențiu anticipează în mod diplomatic cel de-al

³² *DIR*, C, I, p. 153.

doilea timp al chestiunii în cauză, semnificat prin bula dată de Inocențiu al III-lea în 12 februarie 1212, emisă tot la palatul pontifical de la Lateran. De data aceasta suveranul pontif este decis și replică în mod autoritar regelui maghiar care, bazându-se pe politica pașilor mărunți, ajunsese nici mai mult nici mai puțin decât la proiecția instituțională a unui episcopat care să substituie prepozitura sașilor transilvăneni ce depindea direct de Sfântul Scaun. Era un atentat direct, nu știm cât din voința regală, cât din voința aristocrației tribale maghiare, la însuși modul de structurare a instituțiilor ecleziastice în plină hierocrație. Era însă și un afront personal la adresa suveranului pontif, ca episcop universal, și, implicit în speța de față, ca episcop al prepoziturii transilvănene. Reacția nu putea fi decât negativă, mai ales întrucât încălca în mod neavenit însuși contractul sacramentar prestat de regele maghiar „*super apostolicae sedis obedientiam*”³³. Episodul îi și prilejuiește lui Inocențiu ocazia de a glosa și aici bula are un caracter eminentement juridic, solemn, pe tema drepturilor regale asupra cărora trebuie să vegheze episcopul Romei. Discursul pontifical în spirit, dacă nu chiar și în literă aduce foarte mult cu decretala *Intellecto* a lui Grigore al IX-lea și se concentrează pe zona responsabilității pontifului roman de a veghea la nevătămarea regatului și a urmașilor regelui, precum și la păstrarea rânduieiilor de drept. Sintagmele uzate sunt coerente cu principiile raportării Romei la concertul regalităților europene, dar subliminal denotă și presiunea la care a fost supus regele maghiar pentru a înainta lui Inocențiu o atât de nepotrivită și vexatorie petiție. Dacă cele analizate de noi sunt rânduite în cea de-a doua parte a bulei, în prima parte se vădesc, chiar dacă nu foarte transparent, jocurile de interese care l-au împins pe monarhul ungar la acest demers. Cele două facțiuni puțin lizibile la nivel politic sunt pregnant reprezentate la nivel ecleziastic, fiind vorba de eternele rivale care fac și desfac în regatul întemeiat în Pannonia: mitropolia de Kalocsa și mitropolia de Strigoniu. În fapt, cu riscul de a fi acuzați de obstinație, afirmăm încă o dată că e vorba de cele două opțiuni ale Ungariei medievale, încă vizibile la începutul secolului al XIII-lea, constituite din pricina balansului între Occident și Orient, și care se manifestă cu consecvență în lupta pentru întâietatea religioasă. Dacă regele maghiar tinde să mulțumească facțiunea grupată în jurul arhiepiscopiei de Kalocsa, în virtutea tradiției că zonele dens populate de reprezentanți ai ritului grec aparțin tradițional acestei arhidieceze, primatul maghiar de la Strigoniu, în virtutea dreptului de legat născut, precum și a elementului de reprezentativitate primațială, solicită pentru sine acest protoepiscopat imaginat de anturajul lui Andrei al II-lea. Vorbim de anturajul lui Andrei și ne referim la cumnatul său Berthold d’Andechs, arhiepiscopul de Kalocsa (1206-1218), pe care cu mult greu se învrednicise Inocențiu să-l accepte ca prelat. Deși acceptat ca titular de Kalocsa, acesta avusese doar dreptul de a administra temporal arhidieceza, dar din 1211 intra, prin logica vârstei, în deplinătatea administrării sacramentare a arhidiecezei. Acum i se cerea pontifului

³³ Jurământul specific încoronării regilor maghiari prin care se presetează obediența față de Sfântul Scaun.

roman imposibilul. Ca lucrurile să fie și mai greu de rezolvat, bula pontificală ne pomenește un al treilea factor interesat, care este episcopul transilvan, prezent la Roma prin intermediul unui „nunțiu” de-al său, care se împotrivesc cu înverșunarea unui asemenea gest, ce ar fi semnat fără îndoială ruina diocezei ardelenice printr-o concurență acerbă. Inocențiu al III-lea, prin refuzul nevoalat de a da curs solicitării regale și sub aparența unei judecăți solomonice, păstrează *statu-quo*-ul Transilvaniei și menține, așa cum consacrase tradiția recentă, sistemul ecleziastic transilvan cu o episcopie și o prepoziție, având în vedere că existau deja în curs proiecte pontificale destinate să sporească obediențele directe ale Sfântului Scaun (Țara Bârsei, arhidiaconatul Clujului, abațiile cisterciene etc.). Episodul în sine este exemplar pentru modul direct și nemediat în care Inocențiu, după ce a încercat toate mecanismele diplomatice preventive, replică direct monarhului ungar – o făcuse chiar și la începutul domniei acestuia – atrăgându-i atenția încă o dată că drepturile regaliene au un gardian și un ochi vigilent în instituția Sfântului Scaun. Suntem în plină hierocrație, iar nivelul documentar mărturisește plener această vârstă istorică. Rămâne ca un *memento* intrigant interesul arhiepiscopiei de Kalocsa pentru această prepoziție, care în sine nu avea nimic „filo-răsăritean”, numai dacă, așa cum o dovedesc probe directe și intuiții validate documentar, prepoziția avea audiență sau relevanță și în mediul credincioșilor de lege greacă. Așa sugerează *Andreanum*-ul din 1224: „le-am dat (sașilor n.n.) pădurea românilor și pecenegilor împreună cu apele, ca să le folosească împreună cu susnumiții români și pecenegi.”³⁴

³⁴ DIR, C, I, p. 209.